

4. Η Στωική θεωρία

A1. Ερωτήσεις γνώσης - κατανόησης

1. Να αναφέρετε τη διάρκεια, τις περιόδους και τους εκπροσώπους της Στωικής φιλοσοφίας.
2. Ποια χρησιμότητα έχει η ύπαρξη του κακού στον κόσμο, κατά τους Στωικούς;
3. Οι Στωικοί πίστευαν ότι:
  - α) Θα ήταν προτιμότερο να μην υπήρχε το κακό στον κόσμο.
  - β) Η παρουσία του κακού στον κόσμο είναι χρήσιμη.Να δικαιολογήσετε την επιλογή σας.
4. Τι εννοούν οι Στωικοί με τον όρο «τα αδιάφορα»;
5. Πώς συλλαμβάνουν οι Στωικοί την κατάσταση της απάθειας;
6. Τι είναι τα πάθη μας, κατά τους Στωικούς, και πώς μπορούμε να απελευθερωθούμε από αυτά;
7. Τι εννοούν οι Στωικοί, όταν υποστηρίζουν ότι μορφοποιός δύναμη του κόσμου είναι ο λόγος;
8. Πώς αντιλαμβάνονται οι Στωικοί το λόγο και πώς εμείς σήμερα;
9. «[Κατά τους Στωικούς] δημιουργός όλου του κόσμου είναι ο λόγος, ο Θεός» (σχολικό βιβλίο, σ. 92)¹. Ποια περίφημη ρήση του Ευαγγελίου σας θυμίζει αυτή η φράση^{2 3}; Να συζητήσετε το περιεχόμενό της.

¹ Πρβλ. το απόσπασμα από τον Διογένη τον Λαέρτιο της σ. 132 (ερώτηση A2.8), όπου υποστηρίζεται ότι, κατά τους Στωικούς, «το κατά φύσιν ζην» ισοδυναμεί με το «κατά λόγον ζην» και αυτό τέλος ισοδυναμεί με το «κατά θεόν ζην».

² «*Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*» (Το Κατὰ Ιωάννην Ευαγγέλιο, 1).

³ Πρβλ. επίσης: «Ακόμη και το ευαγγελικό «*Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος...*» οφείλει την προέλευσή του στην πανάρχαια εκείνη αναγωγή του ανθρώπινου λόγου σε κοσμολογική αρχή, που τώρα προσαρμόζεται στο χριστιανικό δόγμα» (Κ. Κατσιμάνης - Στ. Βιρβιδάκης,

10. Η εμιαρμένη των Στωικών σημαίνει πως ό,τι θα μας συμβεί είναι προαποφασισμένο και συνεπώς ο άνθρωπος δεν είναι ελεύθερος να καθορίσει τη μοίρα του;
11. Τι πρέπει να κάνουμε για να ζήσουμε ενάρετα και ευτυχισμένα, κατά τους Στωικούς;
12. Πώς απαντούν οι Στωικοί στο ερώτημα «Πώς βιωτέον» (πώς πρέπει να ζει ο άνθρωπος);

A2. Ερωτήσεις σύνθεσης - κρίσης

1. Ο πυρήνας, ο άξονας γύρω από τον οποίο στρέφεται η φιλοσοφία των Στωικών είναι η έννοια της αρετής, η οποία, όπως θα θυμάστε, έχει κεντρική θέση και στις ηθικές αντιλήψεις του Σωκράτη, του Πλάτωνος και του Αριστοτέλη. Ποια είναι η σημασία της αρετής για τους παραπάνω φιλοσόφους και για τους Στωικούς; Να εντοπίσετε ομοιότητες και διαφορές. (εργασία για το σπίτι)
2. Είναι ορθή η άποψη των Στωικών ότι «οὐδέν κακόν ἀμιγές καλοῦ»; Ποια είναι η γνώμη σας;
3. Νομίζετε ότι θάπρεπε να αφήνουν αδιάφορους τους ανθρώπους η μακροζωία, τα πλούτη, η δόξα, όπως υποστήριζαν οι Στωικοί;
4. Θα χαρακτηρίζατε την απάθεια των Στωικών αναλγησία ή αυτοκυριαρχία; Να επιχειρηματολογήσετε υπέρ της μιας ή της άλλης άποψης.

Προβλήματα Φιλοσοφίας, Γ' τάξη Ενιαίου Λυκείου, μάθημα επιλογής, ΟΕΔΒ, 1999, σ. 37).

5. Ποια θέση έχει ο λόγος στη φιλοσοφία του Ηράκλειτου και ποια στη φιλοσοφία των Στωικών; Να συγκρίνετε τις δύο θεωρίες⁴. (συνθετική - δημιουργική εργασία)
6. Θεωρείτε ότι ο άνθρωπος είναι έρμαιο της μοίρας του ή ότι ο ίδιος δημιουργεί την τύχη του, όπως πίστευαν οι Στωικοί;
7. Πώς κρίνετε τις απόψεις των Στωικών για την αρετή και την ευδαιμονία; Να αναπτύξετε τις απόψεις σας σ' ένα δοκίμιο έκτασης περίπου 300 λέξεων.
8. «Το να ζει κανείς ενάρετα σημαίνει ν' ακολουθεί την πορεία της φύσης, (...) γιατί η ατομική μας ύπαρξη είναι τμήμα ολόκληρου του σύμπαντος. Γι' αυτό μπορεί να ορισθεί ως σκοπός της ζωής του ανθρώπου το να ζει σύμφωνα με τη φύση ή με άλλα λόγια σύμφωνα με τη δική του ανθρώπινη φύση καθώς επίσης το να ζει σε συμφωνία με τη βαθύτερη φύση του σύμπαντος, το να ζει μια τέτοια ζωή, ώστε να μην κάνει οτιδήποτε που απαγορεύεται από τον κοινό νόμο, δηλαδή από τον ορθό λόγο, ο οποίος διαπερνά όλα τα όντα (...) Και είναι αυτό το οποίο συνθέτει την αρετή του ευτυχιμένου ανθρώπου και κάνει τη ζωή του να κυλάει όμορφα, το να ενεργεί κατά τρόπο που συμβάλλει στην εναρμόνιση του πνεύματός του με τη βούληση εκείνου που κυβερνά το σύμπαν. (...) Και αρετή είναι η αρμονική προδιάθεση, την οποία μπορεί κανείς να επιλέξει ν' ακολουθήσει, επειδή έχει αξία από μόνη της, όχι επειδή ελπίζει σε κάτι ή επειδή φοβάται ή επειδή έχει κάποιο άλλο εξωτερικό κίνητρο. Επιπλέον η ευτυχία βρίσκεται στην αρετή, γιατί αρετή είναι η νοητική κατάσταση η οποία τείνει να κάνει όλη τη ζωή αρμονική. Όταν ένα λογικό όν είναι διεστραμμένο, αυτό οφείλεται στο ότι το παραπλανούν εξωτερικές επιδιώξεις ή ενίοτε στο ότι το επηρεάζουν οι συναναστροφές του. Γιατί η φύση κατ' αρχήν δεν είναι ποτέ διεστραμμένη».

Διογένης Λαέρτιος, Βίοι Φιλοσόφων VII 87-89,

⁴ Πρβλ. Α. Α. Long, *Η ελληνιστική φιλοσοφία, Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, μετάφραση Στ. Δημόπουλος - Μ. Δραγώνα-Μονάχου, Αθήνα ²1990, σσ. 234-237.

Πώς κρίνετε τις απόψεις των Στωικών για την αρετή που εκφράζονται στο παραπάνω απόσπασμα;

B. Συνοδευτικά κείμενα

1.

- ***Πώς μπορεί ο άνθρωπος να επιτύχει την εσωτερική ηρεμία.***

Του κόσμου άλλα είναι στην εξουσία μας και άλλα δεν είναι στην εξουσία μας. Της εξουσίας μας είναι η γνώμη μας, η διάθεσή μας, η επιθυμία μας ν' απολαύσουμε, η προσπάθεια ν' αποφύγουμε, με μια λέξη όσα είναι δική μας ενέργεια δεν είναι της εξουσίας μας το σώμα, η περιουσία, οι δόξες, τα αξιώματα και με μια λέξη όσα δεν είναι δικής μας ενέργειας. Εκείνα που εξουσιάζουμε είναι από τη φύση τους ελεύθερα, ανεξάρτητα, ανεμπόδιστα εκείνα που δεν εξουσιάζουμε, αδύνατα, υπόδουλα, εξαρτώνται από αλλού, μας είναι ξένα. Να θυμάσαι λοιπόν ότι αν εκείνα που είναι από τη φύση τους δουλικά, τα νομίζεις ελεύθερα και τα ξένα τα νομίζεις δικά σου, θα απαντήσεις εμπόδια, θα λυπηθείς, θα ταραχθείς, θα παραπονεθείς εναντίον θεών και ανθρώπων αν όμως μόνο το δικό σου θεωρήσεις ότι σου ανήκει και το ξένο, όπως και είναι, το θεωρήσεις ξένο, κανείς δε θα σου επιβληθεί ποτέ, κανείς δε θα σου γίνει εμπόδιο, δεν θα έχεις παράπονο με κανένα, δε θα κατηγορήσεις κανένα, δεν θα κάνεις τίποτα χωρίς να το θέλεις, κανείς δε θα σε βλάψει, εχθρό δε θα έχεις ούτε θα πάθεις ποτέ καμιά βλάβη.

Δεν ταραξούν τους ανθρώπους τα πράγματα, αλλά οι γνώμες που σχηματίζουν για τα πράγματα π.χ. ο θάνατος δεν είναι κάτι φοβερό αν ήταν, θα φαινόταν και στο Σωκράτη φοβερό αλλ' η ιδέα του θανάτου, επειδή είναι φοβερή, αυτή μας τρομάζει. Όταν λοιπόν συναντάμε εμπόδια ή μας πιάνει ταραχή ή λύπη, ποτέ να μην αποδίδουμε την αιτία σε άλλους παρά μόνο στον εαυτό μας, δηλαδή στις γνώμες μας. Ο απαίδευτος άλλους κατηγορεί για τα δικά του ατυχήματα εκείνος που άρχισε να εκπαιδεύεται, τον εαυτό του και ο πεπαιδευμένος ούτε τον εαυτό του.

Επίκτητος, *Εγχειρίδιον* 1, 1-3 και 5, παράφραση Σ. Δέλτα

2.

- ***Τι είναι κατά βάθος η ζωή του ανθρώπου και ο θάνατος. Η φιλοσοφία ως οδηγός του ανθρώπου.***

Του ανθρώπινου βίου η διάρκεια είναι στιγμή, η ύλη ρευστή, η αίσθηση αμυδρή, όλου του σώματος η σύσταση φτιαγμένη για να σαπίσει· η ψυχή είναι οβούρα· η τύχη δεν προβλέπεται και η φήμη δεν κρίνεται. Με λίγα λόγια του σώματος όλα ποταμός και της ψυχής όνειρο και φαντασία· ο βίος πόλεμος κι επιδρομή από ξένους και η φήμη μετά θάνατο λήθη. Τι λοιπόν μπορεί να μας οδηγήσει; Ένα και μόνο, η φιλοσοφία. Και τούτο όσο κρατούμε το εσωτερικό μας δαιμόνιο μακριά από ατιμία και βλάβη, δυνατότερο από ηδονές και πόνους να μην κάνει τίποτα όπως τύχει, ούτε με ψευτιές και με υποκρισία, και να μη χρειάζεται άλλοι να κάνουν ή να μην κάνουν κάτι. Επίσης τα συμβάντα και τα μοιραία να τα παραδέχεται, γιατί έρχονται απ' εκεί απ' όπου κι αυτός ήλθε και πάνω απ' όλα τον θάνατο με ήρεμη γνώμη να τον περιμένει, όχι ως άλλο τι παρά ως διάλυση των στοιχείων, από τα οποία κάθε ζώο συνίσταται. Αν λοιπόν για τα στοιχεία χωριστά δεν είναι τίποτα το φοβερό, ακατάπανστα να μεταβάλλονται σε κάτι άλλο, γιατί να φοβάται κανείς τη μεταβολή και τη διάλυση του συνόλου; Είναι πράγμα φυσικό και κακό δεν έρχεται από τη φύση.

Μάρκος Αυρήλιος, Τα εις εαυτόν 2, 17, παράφραση Σ. Δέλτα

3.

- **Η επιβίωση του Στωικισμού στον χρόνο.**

Η Στωική φιλοσοφία πέρασε από διάφορες φάσεις, αναφερόμενες ως αρχαία, μέση και νέα Στοά. Η λέξη Στωικισμός προέρχεται από την «Ποικίλη Στοά», τη συγκεκριμένη Στοά των Αθηνών όπου συναντιόντουσαν οι οπαδοί αυτής της φιλοσοφίας. Είναι γεγονός, πώς άσκησε μόνιμη επίδραση, που φτάνει μέχρι τα νεώτερα και πρόσφατα χρόνια του πολιτισμού μας, όπως τούτη κατοπτρίζεται στη Χριστιανική θεολογία και στα έργα του Σαίξπηρ, του Σπινόζα, του Μπάτλερ και άλλων κλασικών φιλοσόφων.

Γ. Σαχακιάν, ό.π., σ. 88

4.

- **Στωικισμός: Ποιες πηγές σώζονται.**

Μια από τις μεγάλες δυσκολίες που συνέβαλαν στην παραμέληση του Στωικισμού στα νεότερα χρόνια είναι η κατάσταση των πηγών μας. Η ιστορία της Στοάς συχνά διαιρείται σε τρεις φάσεις -αρχαία, μέση και νέα- από τις οποίες η τελευταία, που αντιπροσωπεύεται κυρίως από τα έργα του Σενέκα, του Επικτήτου και του Μάρκου Αυρηλίου, είναι η καλύτερα τεκμηριωμένη. Για την αρχαία Στοά (από το Ζήνωνα ως τον Αντίπατρο) και τη μέση Στοά (τον Παναίτιο και τον Ποσειδώνιο) πρέπει να αρκεστούμε σε παραθέματα και περιλήψεις που βρίσκουμε σε μεταγενέστερους συγγραφείς. Στις δύο αυτές φάσεις δεν διασώζεται κανένα ακέραιο έργο στωικού φιλοσόφου. Αποτελεί ατύχημα το γεγονός ότι οι καλύτερες μαρτυρίες μας προέρχονται από μια περίοδο, όπου ο Στωικισμός είχε γίνει περισσότερο δογματικό παρά εξελισσόμενο φιλοσοφικό σύστημα. Αυτό που ενδιαφέρει πάνω απ' όλα τον Επικτήτο και τον Μάρκο Αυρηλίιο τον 2ο αιώνα π.Χ. είναι η ηθική παραίτηση στο πλαίσιο του στωικού σύμπαντος. Για λεπτομέρειες στη φυσική, τη λογική ή τη γνωσιοθεωρία έχουν λίγα να πουν. Μολονότι, όμως, ο Επικτήτος και ο Μάρκος Αυρηλίος επιβεβαιώνουν περισσότερο παρά προσθέτουν κάτι νέο στις γενικές γνώσεις μας για τις στωικές θεωρίες, κάνουν κάτι άλλο που είναι εξαιρετικά πολύτιμο. Από αυτούς μαθαίνουμε τι σήμαινε στην πράξη να είναι κανείς προσηλωμένος στο Στωικισμό. Έτσι ζωντανεύει η θεωρία, και οι ξηρές περιλήψεις του αρχαίου στωικού δόγματος παίρνουν σάρκα και οστά. Ωστόσο κανένας από τους συγγραφείς αυτούς δεν καταπιάνεται με μια ιστορικά ακριβή έκθεση του αρχαίου Στωικισμού (...). Αν όμως οι μαρτυρίες τους χρησιμοποιηθούν με προσοχή και συγκριθούν με κείμενα που αναμφίβολα περιέχουν αρχαίες στωικές απόψεις, μπορούν να μας δώσουν ένα πολύ χρήσιμο συμπλήρωμα στις σαφείς αναφορές που έχουμε για τον Ζήνωνα και τον Χρύσιππο.

A. A. Long, ό.π., σσ. 189-190

5.

- **Η ηθική φιλοσοφία του Στωικισμού.**

Οι Στωικοί, αρχίζοντας από την παραδοχή της διδασκαλίας των Κυνικών για τον αυτοέλεγχο και την αδιάφορη στάση τους έναντι των υποθέσεων του κόσμου, εισήγαγαν τις ορθολογικές ερμηνείες της διαφθοράς, η οποία είναι το μόνο κακό, και της αρετής (σοφίας), η

οποία είναι το μόνο αγαθό. Το κακό, κατά τους Στωικούς, σημαίνει την αποτυχία του ανθρώπινου λογικού να ελέγχει τα πάθη του και έτσι επιτρέπει στα τελευταία να κυβερνούν το λογικό του. Αρετή σημαίνει την πράξη του ζην σύμφωνα με τη φύση, η οποία επιτρέπει στο λογικό να ελέγχει τα πάθη του ανθρώπου. Έτσι, ο Στωικισμός ταυτίζει το λογικό με τη φύση και την αρετή με την υπακοή στο λογικό (ηθική πράξη βασισμένη στη Σωκρατική αντίληψη). Σύμφωνα με τη Στωική φιλοσοφία, δεδομένου ότι τα πάθη είναι η αρρώστια της ψυχής, το άτομο πρέπει να τα αποβάλλει πλήρως από την προσωπικότητά του ποτέ του δεν πρέπει να επιτρέψει τα αισθήματά του να εξελιχθούν σε πάθη, τα οποία είναι τόσο αφύσικα όσο και παράλογα. Ο άνθρωπος κατακτά τον κόσμο μόνο με την υπερνίκηση των παρορμήσεών του. Τα εξωτερικά πράγματα δεν μπορούν να τον κυριαρχήσουν, εκτός αν με πράξη της δικής του βούλησης, τους το επιτρέψει και θα κερδίσει την αυτοκυριαρχία και την αντάρχεια, αν δείξει τέλεια αδιαφορία τόσο στη χαρά όσο και στον πόνο. Ένα πρόσωπο πρέπει να διαθέτει μία ακατάβλητη βούληση, που σε κανέναν δεν ενδίδει. Οι Στωικοί προειδοποιούσαν κάθε άτομο: μην αφήνετε σε κανένα να κάμψει τη βούλησή σας. Κατά τη Στωική φιλοσοφία οι αξίες συνίστανται από τρία πράγματα:

- 1) Από πράξεις που βρίσκονται σε αρμονία με τη φύση, οι οποίες αποτελούν τους κανόνες ή τις αληθινές αξίες.
- 2) Από αφύσικες πράξεις (που είναι αντίθετες στη φύση), και ονομάζονται απαξίες και
- 3) Από πράξεις, που δεν είναι ούτε καλές ούτε κακές (συνεπώς μας είναι αδιάφορες), και συνιστούν τις ουδέτερες αξίες.

Έτσι, η αρετή (την οποία οι Στωικοί θεωρούσαν ταυτόσημη με τη σοφία) είναι η μόνη απαραίτητη προϋπόθεση για την ευδαιμονία και είναι το μόνο αγαθό. Η αληθινή ευδαιμονία είναι κατάσταση εσωτερικής γαλήνης, ελευθερίας από τις ταραχές, μια κατάσταση πνευματικής αταραξίας ή ειρήνης της ψυχής. Τούτη η κατάσταση ευδαιμονίας κατοπτρίζει τον έλλογο χαρακτήρα της ψυχής, ο οποίος την καθιστά ικανή να φτάσει στην εσωτερική ειρήνη. Έτσι, οι Στωικοί συμφωνούν με τον Σωκράτη στην ταύτιση της αρετής με τη γνώση (την έλλογη συνειδητοποίηση). Η γνώση αυτού που είναι ηθικώς ορθό

δυναμώνει τη βούληση και τις δυνάμεις του ατόμου, έτσι ώστε η διάνοιά του να παραμένει απρόσβλητη από τις εγκόσμιες ταραχές. Η σοφία (φρόνηση), δυναμώνει την ψυχή, βελτιώνει την υγεία της και χρησιμεύει σαν μέσο για την εξεύρεση και επίτευξη της αρετής. Μολονότι στην ουσία είναι η ίδια με τη σοφία, εκδηλώνεται και με τη μορφή τεσσάρων κυρίων αρετών: η βασική αρετή είναι η φρόνηση και οι τρεις παράγωγες είναι η ανδρεία, η σωφροσύνη και η δικαιοσύνη. (...) Αντίθετα προς τον Αριστοτέλη, που ερμήνευε την αρετή ως τη μεσότητα ανάμεσα σε δύο άκρα, οι Στωικοί πίστευαν πως κάθε αξία έχει μία και μόνο μία, αντιτιθέμενη κακία. Για παράδειγμα, το αντίθετο κακό της αρετής είναι η ακοσμία, ενώ το αντίθετο της σοφίας είναι η αφροσύνη. (...) Μόνο με την απόκτηση της σοφίας μπορεί κανείς να είναι βέβαιος ότι θα παραμείνει ενάρετος. Τότε λοιπόν, αυτό που ζητάει ο Στωικός είναι η τελειότητα και η τελειότητα είναι το *sine qua non* της ευτυχίας, ενώ η ατέλεια οδηγεί αφεύκτως στη δυστυχία. Όλα τα ανθρώπινα όντα, ως εύθραυστοι θνητοί, δε διαθέτουν σοφία, γι' αυτό και δεν έχουν ευτυχία. (...) Όσο όμως το άτομο κατακτά την αρετή, τόσο πιο άγιο και πιο θείο καθίσταται αυτός που υπερέχει στην αρετή θα συγκριθεί με τη θεότητα, που απολαμβάνει την ευδαιμονία.

Γ. Σαχακιάν, ό.π., σσ. 89-91

6.

• Το ιδεώδες του σοφού στην ελληνιστική εποχή.

Το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα στον καθορισμό της έννοιας του «σοφού» εκείνη την εποχή είναι η αταραξία. Στωικοί, επικουρείοι και σκεπτικοί δεν κουράζονται να εγκωμιάζουν ως πλεονέκτημα του σοφού την ανεξαρτησία από την πορεία των πραγμάτων. Ο σοφός είναι ελεύθερος, είναι βασιλιάς, θεός. Ό,τι κι αν του συμβεί δεν θα μπορέσει να θίξει τη γνώση, την αρετή, την ευδαιμονία του. Η σοφία του στηρίζεται σ' αυτόν τον ίδιο και ο κόσμος δεν τον νοιάζει. Αυτή η σκιαγράφηση του ιδεώδους απεικονίζει το χαρακτήρα της εποχής: ο υποδειγματικός άνθρωπος δεν είναι γι' αυτήν εκείνος που εργάζεται και δημιουργεί για κάποιο μεγάλο σκοπό, αλλά εκείνος που ξέρει να αποδοσμεύεται από τον εξωτερικό κόσμο και να βρίσκει την ευτυχία στον ίδιο του τον εαυτό. Έτσι εκφράζεται με σαφήνεια η εσωτερική

απομόνωση των ατόμων και η αδιαφορία τους απέναντι στους γενικούς σκοπούς. Η ευδαιμονία του σοφού εξαρτάται από την υπέρβαση του εξωτερικού κόσμου.

Windelband - Heimsöeth, *Εγχειρίδιο ιστορίας της φιλοσοφίας*,
Α΄ Τόμος, σσ. 192-193, μετάφραση Ν. Μ. Σκουτερόπουλου